

Danske Landboforhold førend Enevælden.

Af C. Christensen. (Hørsholm).

Arkæologerne antage, at den første Bebyggelse af vort Land begyndte for mindst 5000 Aar siden ved Sydvest fra i flere Hold indvandrede halvvilde Jæger- og Fiskerhorder, som efter et Par Tusinde Aars Forløb havde arbejdet sig op til at holde Kvæg, i det tredie Aartusinde begyndte at dyrke Jorden og i det fjerde udviklede sig. — rimeligvis under stærk Paavirkning af gjentagne senere Indvandring, ogsaa fra Sydvest, — til det eller de Samfund, der udgjorde det danske Folk paa den Tid, vor skrevne Historie begynder¹⁾.

Dette Samfund havde et afgjort aristokratisk Præg, skarpt adskilte Stænder²⁾. Disse faldt i to Hovedklasser: Frie og Ufrie.

Blandt de frie Mænd stod i første Række Jarler og Herser, »tignarmen« \circ : Hædersmænd, fremragende Mænd, som Kongen, selv udgaaet af Jarleslægt, udnævnte til at styre og væрге Dele af sit Rige, dømme efter Landslov.

Næstefter kom Kongens Hird \circ : Livvagt eller

¹⁾ Worsaae: Nordens Forhistorie.

²⁾ Endogsaa efter Døden. Kun Høvdinger havde Udsigt til at blive optagne blandt Ejnherierne. Fattige modtog Odin ikke i Valhal.

Hustropper, alle hans Embedsmænd og hans »haandgangne Mænd«, der mødte, naar noget Vigtigt skulde foretages, og støttede alle kongelige Sager, men som ellers vare Privatmænd.

Enhver anden fribaaren og bosiddende Mand, der ikke hørte til nogen af de højere Klasser eller stod i Andres Tjeneste, kaldtes Bonde (den boende)¹⁾. Bonden boede paa sin Gaard, dyrkede den ved sine Trælle og Husfolk, og, hvis han havde flere Gaarde, ved Bryder eller Landboer, men selv tog han ingen synderlig Del i Arbejdet, thi Agerbruget var ikke hans Erhverv. Han var Kriger, ikke Arbejder. Sommeren tilbragtes derfor i Ledings- og Vikingefærd og Vinteren med Vaabenøvelser og Jagt og med at fortære det hjembragte Bytte²⁾.

En saadan »Odelbonde« — Odel betegner den frie, faste Ejendom, Adel den fortrinligere Natur eller Fødsel — havde følgelig Lidet eller Intet tilfælles i Samfundstilling og Vilkaar med senere Tidens Bønder.

Men endnu mindre var dette Tilfældet med »Storbonden«, der ved ædel Byrd — stundom regnede han baade Konger, Jarler og Herser blandt sine Forfædre og glemte det ikke — eller ved Rigdom paa Gods eller fremfor alt ved Krigersdaad havde vundet Anseelse.

Ofte byggede han »Hov« ved sin Gaard og blev da tillige Tempelforstander og Hovgode σ : Offerpræst. Som den mægtigste i sin Slægt var han dennes og alle sine

¹⁾ Navnet »Borger« opkom først med Kjøbstæderne.

²⁾ »At pløje Jorden, at vente paa Aarsgrøden lade de sig ikke saa let overtale til som til at udæske Fjenden og vinde Saar og Skrammer. Dorskhed og Svaghed kaldes det, at ville erhverve ved Sved, hvad man kan kjøbe ved Blod. Saa ofte Krigen ikke kalder dem, tilbringe de megen Tid med Jagten, endnu mere i Lediggang, med Søvn og ved Gilder. Uvirksom er da selv den Tapreste, den mest Krigerske. At sørge for Hus og Hjem og for Markens Dyrkning overlade de til Kvinder, Oldinge og de Svageste i Familien«. Saaledes skildrer Tacitus Germanerne, og man mener, at det ogsaa kan siges om de gamle Skandinaver. Molbech: Historisk Tidsskrift IV. 380.

Udgerivnes Fører og Høvding paa Thinge og i Ledings- og Vikingefærd, og hans Indflydelse i Samfundet var sammenlignet med senere Tidens Herremænds snarere større end mindre end disses. Adgangen for ham til at rykke op blandt »tignarmen« var da heller ikke vanskelig¹⁾.

Bønderne, de store og de smaa, udgjorde saaledes Kjærnen af de frie Mænds Klasse; men de frie Mænd udgjorde rimeligvis næppe Halvdelen af Befolkningen. Af den anden Halvdel var en Del Tyende, over hvem Husbonden havde uindskrænket Magt og Myndighed, men de fleste vare Trælle, d. v. s. berøvede alle menneskelige Rettigheder²⁾. De betragtedes som Ting, som Løsere eller Kvæg, der upaataalt kunde sælges, mishandles, lemlæstes, ja dræbes. »Dersom en Oxe eller Træl,« hed det i de gamle Love, »gjør Skade, da skal der kun gives halve Bøder, og, dersom en Træl bliver dræbt, da skal der aflægges samme Ed, som naar andet Fæ er dræbt.« Prisen for en almindelig Træl og en almindelig Hest var den samme. Den hele Samfundsorden var bygget paa Trældommen, og der gik Aarhundreder, førend Kristendommens mildere Sæder efterhaanden førte til dens Afskaffelse.

De Ufries Klasse blev dog allerede tidlig delt i to: Trællene og de Frigivne. Disse sidste vedbleve imidlertid at staa i et saa stærkt Afhængighedsforhold til deres fordums Herrer, at deres Kaar næppe vare stort bedre end en begunstiget Træls. Den overveiende Del af Landbefolkningens Kaar vare saaledes i Oldtiden og den første Del af Middelalderen langt ringere, end de no gensinde senere have været.

¹⁾ N. M. Petersen: Danmarks Historie i Hedenold. III. 174—183.

²⁾ Det overordentlig store Antal Trælle, der fandtes i Norden ved Kristendommens Indførelse, var ikke alene Krigsfanger, men væsentlig Resten af den undervungne ældre Befolkning. Worsaae: Nordens Forhistorie 173. Velschow mener, at Trællenes Antal alt i det 9—10. Aarhundrede var formindsket til mellem $\frac{2}{3}$ og $\frac{1}{2}$ af den frie Befolkning. Hist. Tidsskr. IV. 24.

Førend de danske Landskaber i Løbet af det 9de Aarhundrede samledes til et Rige, var Landet, mener man, delt imellem en Mængde Smaakonger 1): Stammehøvdinge, der hver især kun herskede over et ringe Omraade, højst en Ø eller et Syssel¹⁾, ofte endnu mindre. Disse Kongers Forhold til deres Undersaatter har rimeligvis været det samme som den islandske Høvdinge til hans Undergivne eller den skotske Høvdinge til hans Klan. Stammen stod som een Mand ligeoverfor enhver Fremmed, men det hindrede ikke, at de kivedes og sloges indbyrdes. »Den største Egenraadighed og det største Trællesind fandtes jævnlig forenede«²⁾.

Egentlige Statsfor nødenheder kjendtes næppe i disse Smaariger, og Undersaatternes Forpligtelser vare derfor indskrænkede til at forsvare deres Land og at følge deres Konge eller Høvding i Leding, hvad de saa meget hellere gjorde, som de væsentlig levede af Vikingefærden³⁾. Bønderne havde deres Jordegods ligesaa kvit og frit, som Kongerne havde deres, men hvad dette ikke kunde yde, maatte de hente paa Søen. Drog Kongen med sit Følge om i Landet, modtog og beværtede Bonden ham paa det bedste, men kun i Kraft af Gjæstfrihedens Love; det var ellers en frivillig Sag, om de vilde give ham Noget⁴⁾.

Efterat Ene kongen havde undertvunget Smaakongerne, gjort de Føjelige til sine Jarler og ihjelslaaet Resten, ophørte Frivilligheden. Gjæsteriet krævedes som en Ret. Uagtet Kongens Jordegods forøgedes betydelig ved Ind-

1) Nørrejylland skal have været delt i 12, Sønderjylland i 3, Fyen i 2, Sjælland i 3 eller 4, Skaane, Halland og Bleking vare derimod ikke delte i Sysler. Jfr. O. Nielsen: Sysselinddeling, S. 48 ff.

2) N. M. Petersen: Islændernes Færd. IV. 299.

3) Det Bytte, som hjembragtes fra Syd og Vest, var umaadeligt. Adam af Bremen beskriver i det 11te Aarhundrede Danmark som overfyldt af ranet Rigdom. Jfr. Steenstrup: Indledning i Normannertiden. S. 372.

4) Den ældste Skat, man kjender i Norden, kaldtes udtrykkelig »Skat-giafir«. Bergfalk: Om Svenska jordens Beskattning. S. 45.

dragelsen af Smaakongernes og af alt »Øde« — »Alt hvad ingen Mand ejer, det ejer Kongen« —, krævede det samlede Rige dog jævnlig Extra-Indtægter og Arbejder, og Kongen fordrede saa Skat og Skyld og Arbejde (Dannevirke). De, som ikke vilde finde sig heri, forlode Landet og udvidede deres Hærgnings- og Plyndringstog til Erobringer af fremmed Jordbund, hvor de fandt et nyt Hjem. De Tilbageblevne underkastede sig, søgte Enekongens Gunst, gik i hans Tjeneste, fik til Gjengjæld Jordegods til Len og ikke ubetydelige Forleninger. Rigets Samling under een Konge medførte saaledes allerede, at Afstanden mellem store og smaa Bønder yderligere forøgedes, men med Kristendommen skabtes en helt ny Stand, Gejstligheden, der snart fik Overtaget lige overfor de andre. Det varede ikke længe, førend Kirken blandt sine Tjenere talte en stor Del af de Dygtigste, der fandtes i de frie Mænds Klasse; den erhvervede, dels ved Kongernes Gunst, dels maaske ved Arv af de hedenske Gudehuses Ejendom, dels ved »Sjælegaver« fra de Mangfoldige, baade Store og Smaa, der troede ved saadanne at kunne købe deres Sjæls Frelse, en Masse Jordegods, som stadig forøgedes, saa at Kirken, da den stod paa Højden af sin Magt, antages at have raadet over Broderparten af al Rigets Jord. Alt i Knud den Stores Tid havde Gejstligheden Jurisdiktion paa sine Jordegodser, og Knud den Hellige gav den Domsret og Ret til Bøderne i alle gejstlige Sager, erklærede Gejstligheden for Rigets fornemste Stand og gav den Forsædet i Rigets Raad¹⁾. I hele den ældre Middelalder vare Bisperne Landets ypperste Høvdinger²⁾.

Jævnside Præsternes voxede ogsaa Herremændenes Magt og Forrettigheder; dog maaske noget langsommere i Danmark og Sverige end i Norge og England. Hakon Adalstens Gulathingsslov (fra det 10. Aarhundrede) fast-

¹⁾ Jfr. N. M. Petersen: Islændernes Færd ude og hjemme.

²⁾ A. D. Jørgensen: Bidrag til Oplysning om Middelalderens Love og Samfundsforhold i Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1876. S. 89.

satte Bøderne i Voldssager til et mange Gange højere Beløb for Haulder (Storbønder), Kongens Embedsmænd og Jarler end for almindelige Bønder. Det samme gjorde Knud den Stores Love, og en Thegns 3: Herremands, Adelsmands Ed i Rettergangssager gjaldt lige med 7 Bønders; medens hverken de gamle danske eller svenske Love gjøre nogen Forskjel paa Bøderne efter Stænder¹⁾.

I sin Thinglid, der indtog samme Stilling som de ældre Kongers Hird, optog Kong Knud i Regelen, ligesom hine, kun rige Mænd af høj Byrd, i alt Fald naar de vare Indfødte. Men den Tids Rigdom bestod saa godt som alene i Jordegods. Vitherlagsretten har ogsaa mange Bestemmelser, der forudsætte, at Vitherlagsmændene besad Jordegods. Dette forøgedes yderligere i det 11. Aarhundrede, da Krongodset voxede, idet Vitherlagsmændene da efterhaanden istedetfor Krigersold fik Jordejendomme i Forlening. Enkelte Herremænd, d. v. s. Herrens 3: Kongens Mænd, Vasaller, Lensmænd, vare alt i den første Halvdel af Aarhundredet saa rige paa Gods, at de bortforlenede af det til Andre²⁾.

Det 13 Aarhundredes Herremandsstand var i alt væsentligt den samme Institution som Knud den Stores og det 11—12 Aarhundredes Thinglid³⁾.

Da Rostjenesten opkom, tiltog Adelen ogsaa i Antal. Enhver Selvejrbonde, der forpligtede sig til at fyldestgjøre sin Ledingspligt i fuld Rustning til Hest, »frelste« nemlig derved sin Gaard for Skatter og Afgifter, og særlig i Valdemar den Førstes Tid skal en stor Mængde fribaarne Bønder paa den Maade være gaaet over i de

¹⁾ Vedel Simonsen: Danske Adels og Ridderskabs Historie I. 100 og flg., kfr. Molbech: Historisk Tidsskrift IV. 502, 504.

²⁾ Vedel Simonsen: Danske Adels og Ridderskabs Historie I. 165.

³⁾ Kinchs Afhandling i Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1875. Side 247: Om den danske Adels Udspring fra Thinglid. Se ogsaa Engelstofts Anmeldelse af Schlegels Statsret i Maa-nedsskrift for Literatur I. 379, og A. D. Jørgensens Afhandling om Witherlagh i Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed 1876.

Privilegeredes Klasse, og de dannede rimeligvis Grundstammen for den senere Middelalders talrige smaa Herremænd: den »menige« Adel.

Kjøbstædernes Opkomst i Valdemarernes Tid svækkede yderligere Bondestanden, da de, i alt Fald for en stor Del, fik deres Befolkning fra Landet.

Denne Udvikling af Samfundsforholdene maatte nødvendig medføre en stærk Formindskelse af de fribaarne Selvejerbønders Klasse. Desuden var der mange af de mindre Selvejere, som frivillig eller tvungne opgave deres Odel og Ejendomsret til Kronen, Kirken eller Adelen og bleve Landboer \circ : Fæstere — for at finde det Værn, som de i en lovløs Tid, da Retten sad i Spydstagen, ikke vare istand til selv at skaffe sig, ja stundom som i Oluf Hungers Tid, blot for at redde sig og sine fra Hungersdøden.

I samme Forhold som Selvejernes Antal aftog, voxede selvfølgelig Landboernes, Fæsternes eller Lejernes. Endnu talrigere blev denne Klasse af Bønder, da de mangfoldige Trælle, der, som Bryder eller Redesvende, dyrkede frie Mænds Gaarde, og som, efterat Kristendommen havde vundet Fodfæste, efterhaanden¹⁾ frigaves, gik over i og blandedes med Landboernes Klasse. Dennes Stilling forringedes derved betydelig, ikke alene fordi den store Konkurrence med de Frigivne, der maatte nøjes med at kunne friste Livet, om Herren ikke vilde unde dem mere, maatte drive Landgilden op, men ogsaa fordi en stor Del af den indgroede Ringeagt, den fribaarne Mand nærrede ligesaa godt overfor den Frigivne som for Trællen, naturligvis overførtes paa den Samfundsklasse, af hvilken de kom til at udgjøre den langt overvejende Del.

¹⁾ Endnu i det 13de Aarhundrede tales der om Trælle i Kong Eriks sjællandske Lov, men senere nævnes de ikke. Trældommen afskaffedes ikke ved Lov, men bortfaldt efterhaanden. Trælle nævnes endnu 1344 i Norge. I 1335 befalede Kong Magnus Erikson for Vestergotland, at Ingen, som er født af Kristen, maatte være Træl eller kjøbes som Træl.

Det var saaledes intet Under, at »Bondestanden«, efter at den havde optaget i sig hele Oldtidens Proletariat og dens bedste eller i alt Fald rigeste og mest ansete Mænd vare gaaede ud af Bondestanden og over i Herre- og Præste- eller Borgerstanden, ophørte at være, hvad den i Oldtiden havde været, de fribaarne, selvstændige Mænds Klasse. Kun en forholdsvis ringe Del af saadanne blev tilbage i den. Det store Flertal af Middelalderens Bondestand var menige Jordbrugere, »en fattig og ringe Almue«; men for den største Del af denne, der forud ikke engang havde menneskelige Rettigheder, var det selvfølgelig en uhyre Fremgang, da den blev udfriet af Trældommen, blev Mennesker i Stedet for Ting.

Estrup fremhæver¹⁾, at Forandringen til Skade for Bondestanden i Danmarks Folkeforfatning viser sig særlig i Valdemar den Stores Tid, og han tillægger Erkebiskop Absalons Raad en væsentlig Andel i denne Forandring; men Forandringen, forsaavidt der ellers ad Lovgivningsvejen skete nogen saadan af større Betydning²⁾, var sikkert ogsaa kommen uden Absalon, som en naturlig Følge af den hele Samfundsudvikling og den Overbefolkning, som man antager, Samfundet har lidt under, efter at Vikingenæringen ophørte, indtil den sorte Død gjorde en brat Ende paa denne Ulempe. Vist er det imidlertid, at den nævnte store Minister og Hærfører ikke var »Bondeven«, og Saxo's bekjendte Fortælling om, at han, førend Slaget ved Dysie Bro begyndte, raadede Kong Valdemar til at bruge Stokke, ikke Sværd, imod de oprørske skaanske Bønder, giver et talende Vidnesbyrd baade derom og i det Hele om den Ringeagt, de Store paa den Tid nærede for Bondestanden³⁾.

¹⁾ Samlede Skrifter I. 434.

²⁾ Valdemarernes Love vare jo ikke noget Nyt, men kun en Samling ældre Vedtægter.

³⁾ Det ansaaes jo ellers for den største Haan, at byde frie Mænd Prygl. Kongen svarede derfor ogsaa, at han havde med Mennesker, ikke med Hunde at gjøre. Baden (Danmarks Historie

Men selve dette Bondeoprør og alle de efterfølgende i fire Hundrede Aar vise ogsaa, at Bondestandens Uafhængighedsdrift ikke var mere lammet ved Optagelsen af de mange Frigivne og dens trykkede Stilling, end at den saa fuldt som nogensinde gjorde Krav paa frie Mænds Ret og ikke lod sig Noget byde, som den ikke syntes om, uden at væge sig til det yderste, om Kampen end var aldrig saa haabløs.

I Spidsen gik Skaaningerne, hvis Tapperhed og Frihedsfølelse selv Saxo beundrede, og iblandt dem atter »Gjøngerne«. Allerede mod Kong Svend rejste de sig; han hærgede til Gjengæld deres Land. Det nysnævnte Oprør i Erkebiskop Absalons Tid foranledigedes ved, at Bønderne ikke vilde taale hans sjællandske Fogder og Frænder, Esbern Snare og Sune Ebbesen i Landet¹⁾, ikke vilde yde Tiende og ikke have ugifte Præster. Oprøret i 1249 imod Erik Plovpenning, da han paalagde den Skat, der skaffede ham sit Navn, endte med, at Bønderne maatte betale Plovpengene og yderligere 16000 Mark i Bøder. De vare dog endnu ikke derved mere forknyttede, end at de faa Aar efter, 1256—57, i Forening med Sjællænderne, paany rejste sig imod Kristoffer den Første, dog med lige ringe Held. De jydskes Bønders Oprør i 1313 dæmpede Erik Menved ved at hænge Ophavsmændene, paalægge de øvrige en Plovskat for 2 Aar og »Guldkornsskatten» for »evig

I. 219) fortæller, at Absalon alligevel, da en af Bøndernes Anførere ved det første Sammenstød toges til Fange, lod ham eftertrykkelig afprygge; men det var ved en anden Lejlighed. At prygle frie Mænd var forresten ikke noget saa Uhørt, som man skulde tro. Snorre siger, at Kong Sverre jævnlig straffede Ulydighed i sin Hær ikke alene med Drukning og Lemlæstelse, men ogsaa med Prygl. Og Saxo fortæller, at Valdemar den Første, da hans Skibshøvdinge forsøgte at gjøre Mytteri, lod Anstifterne pidske, derpaa kaste i Vandet (kjlhale) og saa atter pidske, indtil de onde Lyster forgik dem.

¹⁾ De tvang nemlig bl. A. Bønderne til selv at fremslæbe store Træer til Borgene paa ubanede Veje, hvor Heste og Vogne ikke kunde bruges (Saxo).

Tid« samt store Befæstningsarbejder. Lige ilde gik det Jyderne i det næste Aarhundrede. Oprøret 1441 imod Kristoffer af Bajern endte med det store Nederlag 8 Juni paa Skt. Jørgensbjerg i Han Herred, hvor 600, Andre sige 1800, Bønder faldt¹⁾.

Kampen mellem Bønderne, der vilde opad, og Stormændene, der vilde holde dem nede, var staaende; men under denne Kamp arbejdede Bønderne sig dog stadig, om end langsomt, frem. For Bondestanden i sin Helhed var den Formindskelse af den overflødige Landbefolkning, som den sorte Død medførte, for saa vidt en Lykke, som Folkemanglen senere rimeligvis lettede Adgangen til at fæste Jord paa billigere Vilkaar end tidligere.

At Unionskrigene ikke førtes paa dansk Grund, og fra dansk Side væsentlig med hvervede Tropper, var ogsaa heldigt for Jordbruget, der gik sin Gang uforstyrret. At store Jordbrug og store samlede Godser vare ukjendte, bidrog ikke mindre til, at Bondestanden trivedes.

Landalmuens Kaar vare under Kongerne Hans og Christian den Anden derfor ogsaa bedre end nogensinde tidligere, ligesom disse Konger, særlig Christian den Anden, med Myndighed værgede Bondestanden mod de Mægtigeres Overgreb. Da den store Kamp om Herredømmet udbrod mellem Christian den Anden og den oprørske Adel og Gejstlighed, stod den største Del af Almuen paa Kongens Side og sparede hverken Liv eller Gods. Med Søren Norby i Spidsen gik de skaanske Bønder i 1525 »Mand af Huse«. 3000 af dem, foruden Søren Norbys 500 Ryttere, bleve paa Valpladsen ved Lund den 7de April,

¹⁾ Hvitfeldt II, 827.

»Først da rømte de Morsinger
og saa de Forrædere fra Thy;
efter da stod de Vendelboer,
og de vilde ikke fly.
Efter da stod de Vendelboer
og de vilde ikke fly,
saa byggede de sig en Vognborg,
derfor lod de deres Liv.«

og den 29de faldt atter et stort Antal i Slaget ved Brunketofte¹⁾. Og efter at de jyske Bønder i 10 Aar havde prøvet Stormændenes og deres Konge Frederik den Førstes Regimente, rejste 49 (eller 47)²⁾ Herreder sig under Skipper Klement. De vare heldige nok til at slaa den jyske Adel til Jorden i Svenstrup Mose; men lige overfor Christian den Tredies lejede tyske Landsknægte maatte de bukke under. Og Christian den Tredie benyttede da lige over for dem Erobrerens Ret i sin fulde Udstrækning, lod de Overlevende dømme til at have forbrudt Hals og Gods og »benaadede« dem derefter paa Livet: Selvejerne imod at de overdrog deres Ejendomsret til Kronen og toge Gaardene i Fæste, Fæsterne imod at de gave deres Øxne og Penge »til en usigelig Summa« (Hvitfeldt)³⁾.

Den uafhængige jyske Bondestand fik her ved et Knæk, som først er forvundet i vore Dage. Men ogsaa Adelen fik et Knæk, som den aldrig forvandt. Christian den Tredie glemte ikke, at han havde erobret Danmark med fremmede Tropper, Adelen heller ikke, hvad den havde lidt i Grevens Fejde⁴⁾. Ved Statsomvæltningen 1536 gjordes der for lang Tid Ende paa Stormandsvældet. Gejstligheden udelukkedes fra al verdslig Myndighed, Adelen, blev betydelig indskrænket⁵⁾.

Paa Landboforholdenes Omraade begyndte med 1536 en om muligt endnu større Omvæltning. Christian den Tredie fortsatte Christian den Andens Bestræbelser for at taaleliggjøre Fæstebondens Stilling, men samtidig arbejdede han og hans Efterfølgere med fuld Kraft paa at trykke

¹⁾ Hvitfeldt II, 278.

²⁾ Jfr. Fortegnelsen i Aktstykker til Grevefejdens Historie I. 503.

³⁾ Jfr. Paludan-Müller: Grevens Fejde, I, 288—291.

⁴⁾ Rigsraadet mindede endnu om den i 1604. Jfr. Erslev: Aktstykker til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Christian den Fjerdes Tid, I, 127.

⁵⁾ Jfr. Erslev: Konge og Lensmand.

Selvejerne ned i Niveau med Fæsterne og efterhaanden helt at udrydde dem.

Medens det lille Agerbrug hidtil havde været saa godt som eneherkende, Hoveriet ubetydeligt, Bonden raadig over sin Tid og Arbejdskraft, saa at han kunde passe sin Bedrift, fortrængtes nu efterhaanden det lille Agerbrug paa et betydeligt Omraade af det store, og Hoveriet og alle andre Byrder voxede i samme Forhold som Bondens Evne til at bære dem aftog, hvilket bidrog væsentlig til en almindelig Tilbagegang ikke blot i Landalmuens, men lige saa fuldt i Herremændenes Kaar, i hele Landets Velstand og Velvære. Bevægelsen foregik ganske langsomt, Skridt for Skridt, indtil noget ind i det 17de Aarhundrede, da den tog stærkere Fart, men var dog endnu, trods alle Bestræbelser, ikke fuldført i 1660. Det var Enevælden forbeholdt at besørge, hvad der endnu manglede, for at bringe det danske Landbrug og den danske Landbefolkning ned i den yderste Elendighed; — men ogsaa at gjenoprejse begge.

Vi skulle i det Følgende forsøge paa at skildre Udviklingens Gang i det Enkelte.